

ICONOGRAPHY OF SAINT JOHN OF RILLA THROUGH THE EYES OF PILGRIMS

Liana Galabova

lianagalabova@abv.bg

Independent Researcher, Sofia, Bulgaria

Abstract: *Iconographic abundance of images of Saint John of Rilla for a long time attracts scholarly interest in regard of preservation, presentation, and digitalisation of the rich cultural heritage of Rilla stavropigial monastery as a monument of culture of international value and central pilgrimage sacred site in Bulgaria. Images, church symbols, and prayer processions as element of tourist branding reach the border of secular and religious cultural practices that represent live Eastern Orthodox Christian heritage.*

Exploration of the visual representation of the image of Bulgarian patron saint in artistic-theological details deserves interest in the context of the hierotopy of the cult of saints, their relics and icons, and other objects related to their veneration.

Keywords: *Pilgrimage; Saint John of Rilla; Iconography, Perception of Church Art; Tourist Branding*

ИКОНОГРАФИЯТА НА СВЕТИ ЙОАН РИЛСКИ ПРЕЗ ОЧИТЕ НА ПОКЛОННИЦИТЕ

Лиана Гълъбова

Изследовател на свободна практика, София, България

Резюме: *Иконографското богатство на изображенията на свети Йоан Рилски отдавна привлича интердисциплинен научен интерес във връзка със съхранението, представянето и дигитализацията на богатото културно наследство на Рилския ставропигиален манастир като паметник на културата от световно значение и централен поклоннически свещен обект на България. Иконите, църковните символи и молитвените шествия като елемент на туристическото брендиране на поклонничеството достигат до границата на светските и религиозни културни практики представящи живото*

православно наследство. Проучването на визуалната репрезентация на образа на българския светец-покровител в художествено-богословски детайли заслужава интерес в контекста на йеротопията на култа към светиите, техните мощи и икони и други обекти свързани с почитането им.

Ключови думи: Поклонничество; Свети Йоан Рилски; Иконография; Възприемане на църковното изкуство; Туристическо Брандиране

Предисторията на организирания съвременен поход по пътя на пренасяне на мощите на свети Йоан Рилски е вековна. Възпоменаването на едно от важните българските църковно-исторически събития се разгръща назад във времето и никога не е напълно забравено. И досега по вековна традиция и според условията на своето време и вяра хиляди поклонници изминават различни пътища свързани с рилския светец и достигат до множеството паметните места (Piperkov, 2016) благословени от неговото подвижничество и честването му от всички българи.

Днес хоругви, икони, стенописи, книги, сувенири, дигиталните им варианти и дори емблеми и маркировка с лика на светеца съпътстват вярващите по целия път на туристическия и молитвен преход. Светият образ на Рилския отшелник е популярен из цялата страна и по света като знак за благословието на небесния покровител на българите. А в светите места по маршрутите на Рилския и Светия пътища поклонниците откриват все нови и нови варианти на иконографията на преподобния светец в икони, стенописи, релефи в произведения на църковните приложни изкуства, полиграфия и фотография.

Присъствието на аскетичния светийски лик в разнообразни варианти в досегашните и бъдещи посоки на поклонничество, (Коев & Piperkov, 2017) в неговата туристическа и църковна организация и медийното и художественото му отразяване е фактор за устойчивост на местните културно-религиозни инициативи като нов социален феномен.

Образите на преподобния наш отец Йоан Рилски Чудотворец са важна част от поклонническия поход по стъпките на пренасяне на

мощите на светеца от десетилетие и вдъхновяват участниците в техния скромнен подвиг. Изкуството мълчаливо свидетелства за благословието на светеца и за неговото невидимо присъствие сред пътуващата църква, както възприемат извървяването на пътя ентузиазирани и същевременно благоговейни молитвени туристи. Светецът покровителства чудния начин, по който отделните първоначални семейни, енорийски, туроператорски и студентски инициативи придобиват епархийски и национален характер с тенденция от 2019 вече да надминат местните мащаби на проектен принцип и да прераснат в трансгранично църковно събитие.

Носени в ръцете на поклонниците, извисени на хоругвите, скътани по раниците и в палатките, споделяни с виртуалните поклонници в медиите и съзерцавани от пътуващите молитвеници в храмовете по Светия път и накрая на похода в Рилската обител, иконите на светеца въплъщават неговото невидимо покровителство, застъпничество и благословия. С постепенното удължаване и разклоняване на първоначалния маршрут и вливането на все повече посветени поклонници с всяка година се обогатяват и изображенията на свети Йоан, които се откриват, тръгват по пътя и дори се създават специално за похода. Според организаторите и вдъхновителите на това поклонничество, при всяко изминаване на благословения път, по неведоми начини се появяват не само още хора, които ги посрещат и се присъединяват към инициативата, но и нови места на църковна молитвена памет. Заедно поклонниците преоткриват и популяризират все повече от неизчерпаемата църковна съкровищница на образи на светеца у нас. Различните благоговейно носени, почитани и целувани поклонни икони, допълнени от присъствието на самите молитвени туристи, сред които и духовни лица, фотографиите и видеоматериалите с църковни обекти сред природата и из храмовете се превръщат в емблема на българското свещено пътуване. Свети-Йоановите образи и места и споделянето им с почитателите на похода подкрепят хората изминаващи километри в пост и молитва в памет на пренасянето на мощите на светеца и неговото небесно покровителство

и застъпничество. Първоначалният анализ на тази жива и зрима литургична и историческа образност е посветен на юбилейния поход.

1. Иконографията на преподобния светец

Българската иконография на свети преподобен Йоан Рилски Чудотворец днес е вярно отражение на историята на местния духовен живот. Светецът и обителта изглеждат като част от интересен архитектурен и природен резерват или музеен и туристически обект само до момента на молитвеното им призоваване и на поклонничеството. Разнообразието от образи на българския светец-покровител естествено разпръснати в храмовете, медиите, в научната литература, в изкуството и бита е живо културно богатство – ценност и наследство.

На пръв поглед, вариациите в изобразяването на преподобния най-общо се заключават в това дали светецът е представен повече като отшелник или като игумен. Хората първо забелязват дали монашеските одежди са тъмни, цветни и изпъстрени с украса. Посланието на израза на лицето, жестовете на ръцете, позата на фигурата, въздействат на чувствителните, а текстът на надписите, елементите на пейзажа и символите в декорацията впечатляват любознателните.

Все още е непопулярен интересът към кръста в ръката на светеца като израз на византийската идея за безкръвното мъченичество на преподобните, което постепенно ги отвежда преди лика на мъчениците в иконографската храмова програма. Затова, както и при преподобната светица Петка Епиватска този иконографски елемент, наред с условните червеникави оттенъци в одеждите, не е част от ориентирите за разпознаване на представителите на няколко сонмове светии: преподобни, преподобномъченици и мъченици.

По-конкретно може да се отбележи дали свети Йоан Рилски е представен с покрита глава, с пригладена или на кичури снежнобяла или леко сива коса и заострена или раздвоена и с различни дължини и прозрачност брада. В житийните сцени ще е по-ясно дали той носи постоянно монашеския осветен вариант на днешната качулка като знак за небесно покровителство (Goshev, 1957-1958), (Goshev, 1932),

(Arizanova, 2014), (Manova, 1962), (Manova, 1961). Има ли нагръден кръст, монашески колан, кукол или клубок, схима (аналав) и свързващите ги сакрални елементи от одеждите, които са интересни за хората в ангелски образ (Archimandrite Panteleymonos Pulos, 1992).

Популярната костюмография изисква твърде бегло разпознаване на: кукул и схима с кръстове, някъде спуснат на раменете и светъл, другаде преминаващ в тъмно монашеско було, някъде и с криле, мантия с различно закопчаване, някъде и в долната част, расо в различен цвят, подрасник, отшелническите дрехи: вретиче и кожа. Някъде дори дрехите са с подплата и от скъп цветен плат с ефекти, монашеския кукол и аналав или схима са украсени, коланът и с тока или пафти. Калиграфски са изписани и другите елементи на монашеското одяние, чието изписване на е само особеност на епохата и етнографската област. Но е трудно да се твърди, че одеждите са само начин да се различават преподобните в стенописите, след като другите им физически белези са обобщени до най-изявените или да се очаква, че се е запазил спомен за това как наистина са ходели облечени някога отделните лица.

Наред с кръста, свитъка, броеницата и игуменския жезъл или патерица, дрехите и аксесоарите са все важни елементи от монашеския външен вид и начин на живот с богата символика и приемани при специални молитви при пострижението и при всяко обличане на тези около четири ката дрехи, които в миналото са имали различна дължина и цвят и са се заключавали в идеята за покривало напомнящо криле, броня и шлем, изразяващо присъствието на благодат свисше в отговор на подвижничество. Богословското значение на тези дрехи и молитвите свързани с тях е израз на небесното покровителство на монашеството и отговорностите на вероизповеданието и духовния подвиг.

Православното иконопочитание се тълкува канонично като поклонение към Бога чрез също така реална и условно визуализирана светийска личност отвъд време и пространство и в преобразено

състояние¹ (Zhivov, 2002: pp. 35, 49, 76). Допустимата степен на актуалност на изобразяване се изразява в лик, одежди, пейзаж, текст и жанр, вижда се по стил, материал, калиграфия, авторство, локация във време и пространство. Преподобният свети Йоан Рилски Чудотворец се изобразява според всички тези обстоятелства на материализиране на свещеното, а възприемането на неговия иконичен образ остава духовно и църковно.

Въз основа на изчерпателните проучвания на иконописните изображения на преподобния в българското изкуство (Matakieva-Lilkova, 1981), (Matakieva-Lilkova, 1980), (Matakieva-Lilkova, 1978) и в опит да се излезе извън трудността на точното датiranje, струва си да сравнява и занапред духовната страна на иконографията на средновековните образи на свети Йоан Рилски. Богословската съпоставка на боянския, търновския и рилския, земенския, погановския и други стенописи с най-старите рилски и други икони е част от културната им връзка с православните традиции на Балканите. Преоткриването на ценността на разнообразието на светийската репрезентация и специализираното ориентиране в иконографските особености насърчава особен вид компетентно поклонничество, което опазва вярата от идеологизиране и дава възможност за устойчивост на религиозно-културния туризъм.

Църковно-художествените образи на свети Йоан Рилски Чудотворец мълчаливо свидетелстват за неговия подвиг през следващите почти десет века до днес. Почитането на светеца в търновските и

¹ Виктор Живов, Светостта: кратък речник на агиографските термини, София, Славика, ISBN 954-8520-15-X, 2002, Страници: 35, 49, 76. (Zhivov, 2002: pp. 35, 49, 76), разграничава служебно (към Божествените персонажи) и неслужебно (към светиите и свещените обекти) почитане на светиите аналогично на иконопочитанието. Разликата във връзката на свещените образи с личностите на първообразите, предмет на вековни догматически уточнения, касае също и вариращото във времето разграничение на икона и картина, епос и агиография. Въздаването на благоговейна почит по йерархия на личностите и изображенията им очертава и йеротопията на пренасяне и въдворяване на мощи по императорския церемониал на тържествено влизане в град (освещаване на пространства, териториална йерархия на култа). Сонмът (още лик или чин) на преподобните начело с почитаните още приживе подвижници, основатели на обители уравновесява тенденциите на идеологическо обвързване на църквата с държавността.

софийски средновековни градове и области, както и в югозападните Балкани и близките земи, достига до времената на латинско културно влияние и исихастки църковен отпор² (Zhdakov, 1995: pp. 295-307, 301), (Zhdakov, 1993). Тогава се създават средновековните паметници на боянската, търновска и рилска иконография на светеца, а по-късно другите стари стенописи: рилски³, земенски⁴ (Mavrodinova, 1980), погановски, появяват се късносредновековните сеславски, алински, добърски, още по-късните драгалевски, и други варианти. През Възраждането, в Самоков и Суково свети Йоан се рисува в близост до композицията „Покров Богородичен“ и сякаш става част от нея. Сред множеството забележителни самоковски икони се откроява Плевенската в царския ред на красивия иконостас на вкопания стар храм „Свети Никола“. Също така и за отделните образци на другите балкански зографски школи, за паметници като албанската, етрополската и странджанската и много други отделни икони и иконни композиции из музеи, галерии, частни колекции, храмове и поклоннически репортажи, за изображенията на светеца до наши дни и по света и дори до полюсите, може да се каже, че като цяло са известни, публикувани и сравнително добре проучени, но все още има какво да се допринесе като информация, подходи и систематизация.

На Света гора има около двадесетина, повече или по-малко представителни изображения на светеца в различен иконографски контекст (Enev, 1997), (Enev, 1994), (Enev, 2005), (Genova, 2002b) в Зограф

2 Зарко Ждраков, Към въпроса за влиянието на Италианския ренесанс в православното изкуство на Балканите през XV век, В: Ренесансът и България, София, Гея Либрис, ISBN 954-8232-60-X, 1995, Страници: 295-307, 301, (Zhdakov, 1995: pp. 295-307, 301) очертава тенденцията на класицизиране свързана с тогавашната църковна геополитка и пречупена през цивилизационния отговор на исихасткия хуманизъм във византийското изкуство от късния палеологов период на ранния XV век, към която донякъде се отнасят старите изображения на светеца, въпреки колебанията в стиловия им и археологически анализ;

3 Проучените от професор Любен Прашков стенописи в параклиса „Свето Преображение“ на Хрельовата кула със запазени житийни сцени и реставрация дискутирана днес и от Иван Ванев;

4 Лиляна Мавродинова, Земенската църква. История, архитектура, живопис, София, Български художник, ISBN 75-Б(092)III21 9538274512/7240-24-80, 1980, (Mavrodinova, 1980); стилът се приема за архаичен.

и в Хилендар и в посветения му там параклис, включително житийни сцени, Хилендарската икона в критски стил и нови стенописи и икони. Най-логично за българския манастир там е изобразяването му в притворите между свети Козма Зографски и свети Атанасий Атонски, също и със сръбските преподобни и благоверни светии, с ктиторите и т. н. Интересни елементи допринасящи за образите на светеца са обемните и декорирани нимбове и звездите по синия фон на някои църкви. Наред с представителните изображения, запазени са и по-схематични и стилизирани, някои от които на външни стени и изсивели от времето.

Емблематични образи на светеца са запазени в Рилския манастир, в параклиса на кулата „Преображение Господне“, в църквата „Рождество Богородично“, в обособените в наоса северни параклис „Свети Никола“ и южен „Преп Йоан Рилски“, за който се предполага, че е запазен от стария храм. Отделни параклиси са посветени на свети апостол и евангелист Йоан Богослов и на Свети свети Сава и Симеон Сръбски, а кръщелният – „Рождество Богородично“ е нов. Всички тези паметници, обстойно проучени и реставрирани, както и гробищния храм „Въведение Богородично“ и подалечните сгради и храмове в скитовете и метосите по течението на Рилската река на изток и на запад от манастира, дават една богата картина на свети-Йоановата иконография.

Любимо за поклонниците през вековете е мястото на отшелничеството на светеца с пещерата, извора и камъка, над средновековния скит на Старата постница⁵ (Gergova, 2002), (Genova, 2001) с църквата „Успение на свети Йоан Рилски“, издигната на гроба на светеца и по-късно украсена със стенописи подобни на манастирския параклис „Свети Йоан Богослов“. Още преди откриването на мощите в края на X век и пренасянето им в Средец, а после и по време на странстванията им, тук монасите са се отдалечавали за молитва през постите като поклонници, възможно най-

5 Уебсайт: Рилска света обител, [Rila Holy Monastery, <https://rilskimanastir.org/bg/postnitci-i-metosi/starata-postnitca/>, (Last view: 01.04.2019)];

близко до своя учител. Новата постница, скит „Свети Лука“ на мястото на успението на племенника на светеца, с храмовете „Свети Апостол и Евангелист Лука“ и „Покров Богородичен“ също има подобно възпоменателно значение. Най-новата, Теодосиева постница, е посветена на патриарх Евтимий и преподобен Теодосий Търновски. Изписана е през 1956 година от Шелехов с дарения на зографа и рилски монах Теодосий, но и останала недовършена, без иконостас, при изселването на братството през 1961 година⁶. Гробищният манастирски храм „Въведение Богородично“, църквата "Св. Петър и Павел" в метоха Орлица и църквата "Успение Богородично" в метоха Пчино за поклонниците са един живописен разказ на житието на светеца и историята на неговия вековен култ. Богатата литература за тези свети места, образите от тях и документите съживяващи интересните обичаи на едновременното поклонничество са незаменим извор, коректив и неизчерпаем информационен ресурс за съвременните практики.

Рилският манастир като духовно средище свързва средновековните, възрожденските и съвременните традиции на духовен живот и отразяващите го църковни изкуства. Развитието на църковната графика и тиражирането на иконни щампи представляващи житието на светеца, успението, мощите и чудотворната икона⁷ (Genova, 2002a: pp. 45-74, 65) е важна стъпка в църковната проповед осъществявана оттук чрез рилските духовници, поклонници и таксидиоти в цялата страна. В експозицията и библиотеката на манастира могат да се видят и художествените материални измерения на тези процеси и как образа на светеца се мени в разнообразни материали и контексти.

6 Уебсайт: Рилска света обител, [Rila Holy Monastery, <https://rilskimanasitir.org/bg/postnitci-i-metosi/teodosieva-postnitca/>, (Last view: 01.04.2019)]

7 Елена Genova, Модели и пътища за модернизирание на църковната живопис в българските земи от втората половина на XVIII и XIX век, В: Историческо бъдеще, ISSN 1311-0144, №2, 2002, Страници: 45-74, 65, (Genova, 2002a: pp. 45-74, 65); Изображението на пренасянето на мощите в църковните щампи е обект на проучване на Любомир Трайков в Юбилейната научна конференция по случай 550 години от връщането на мощите на преподобни Йоан Рилски от Търново в Рилския манастир, Рилска света обител, 18-19 юни 1919 година;

1.1 Основни иконни типаж

Първите иконични образи на светеца могат да се търсят във времето на успението му, когато местното почитане на духовен старец е преминало в общоцърковна канонизация на преподобен. Според запазените най-стари иконографски варианти, днес се предполага, че първата му допоясна икона, каквато днес се изписва и открива пред народа в момента на прославлението може да е била от средечки тип, а в последствие с развитието на култа (Bakalova, 2016) се оформя търновски или рилски тип⁸ (Penkova, 2008). Появата на стенописите в цял ръст се свързва с мястото на рак(л)ата с мощите при няколкото пренасяния⁹ (Hristova, (eds.), 1993) и първите храмове посветени на преподобния Йоан Рилски. Житийните икони и стенописи, щампи и произведения на приложното изкуство вероятно са започнали да се появяват столетие по-късно, както е било закономерно във византийското изкуство (Bakalova, 1986). Съвременните поклонници в търсене на оптималното изображение илюстриращо словесния образ запазен в житията и другата църковна литература се опитват да реконструират образа на свети Йоан максимално близко до най-старите към момента съхранени и достигнали до нас иконни изображения. Но оправдано ли е това, ако е общоприет друг образ?

След изобилието на пишна възрожденска иконография, последвана от академичната и стилизираната икона, днес ни е трудно да се върнем на съдържания образ на византийската рилска икона от XIV век. В нея светецът е изобразен статично, масивно, близко до стила на Панселинос, без излишно да се драматизира, нито лика, нито монашеското облекло символизиращо още и духовна радост и нетленние. Светецът държи кръста здраво и изправено като оръжие,

8 Бисерка Пенкова, Образът на свети Йоан Рилски в Боянската църква, В: Старобългарска литература, Том 39-40, № 1, 2008, ISSN 2535-0919, 0204-868X, Страници: 163-183, (Penkova, 2008); стенописта е от 1259 година, но някои автори предполагат, че образът и надписът на свитъка на светеца е сред няколкото по-късни;

9 Пренасянето на мощите на свети Йоан Рилски през 1469 година в светлината на историческите събития, В: Христова, Боряна (отг. ред.), Българският XV век, София, НБКМ, ISBN: 954-523-004-5, 1993, Страници: 85-92, (Hristova, (eds.), 1993);

свитьъкът прибран и нищо не разсейва зрителя. Копие на тази икона, от хисарския зограф Мирослав днес се пази в Ротондата „Свети Георги“ в София, където художникът изписва иконостаса. Интересно е, колко различна по стил и близка по функции е популярната народна печатна икона, пред която повечето хора се обръщат към светеца – синодалната църковна картина от средата на миналия век от Михаил Малецки¹⁰ (Вонов, 2007), в която художникът акцентира на монашеските одежди с техните символи, на очите и брадата. Някъде в храмовете се появяват и картини на светеца с още по-изразителен поглед, където светецът е с открита глава и друго облекло, другаде бива бос или с бедни дрехи.

1.2 Свитьците в ръцете на свети Йоан Рилски

Духовните послания по свитьците на иконите и стенописите на преподобния светец Йоан Рилски Чудотворец се обогатяват наред с иконографията. До нас заедно с иконите като свидетели на почитта към светеца-покровител са достигнали множество старобългарски, новобългарски, църковнославянски и съвременни текстове, чрез които преподобният отец не спира да отправя своите молитви и призови свисше. Изписани калиграфски, тези откъси от свещена литература все повече се възприемат, и от художниците, и от вярващите, почти като декорация към иконата. Визуално познатите думи въздействат културно и църковно, но не винаги се забелязват и четат като жива проповед и

10 Йонко Бонов, Художникът Михаил Малецки, София, Екопрогрес, ISBN 978-954-9447-28-6, 2007, (Вонов, 2007). Една от двете икони на Малецки спечелили синодалния конкурс за образ на преподобния по случай юбилея през 1946 е отпечатана в голям тираж, разпространена из цялата страна и представлява светеца с покрита глава, в маслено-зелен колорит, патерица в дясната ръка и свитьк долу в лявата с думите „Господи, възлюбих...“. Вероятно по същия повод е нарисувана от Ростовцев иконата на светеца в притвора на Руската църква, където той е представен тържествено и динамично, в тъмни дрехи на наситен син фон, с прозрачен ореол и с открита глава, същия надпис на свитька, но изцяло изписан и обръната към вярващите десница, подобно на пощенската марка на Гудженов и цветната шампа на Харалампи Тачев. Отделно още през 1938 година образът на светеца от Малецки е разпространен в печатен каталог по целия свят, заедно с останалите спечелили международен конкурс негови академични икони на основните и български светийски персонажи, повлияни от образци на руски хромолитографии.

благословия към православните християни от всички времена. Някога мъдрото слово на светеца е било насочено към неговите последователи в монашеския живот. Неведнъж в трудни и размирни времена това е било малкото, което е можело да достигне до хората лишени от църковен живот. Например, днес актуално за съвременните хора звучи предупреждението на светеца от неговия Завет: *най-вече да се пазим от змията на сребролюбието, защото то е корен на всяко зло, според Апостола, който го нарича второ идолослужение*. Затова заслужава интерес възможността за вникване в значението на български¹¹ на текстовете от свитъка на светеца, които поклонниците могат да открият на пръв поглед в отделните стари и съвременни изображения като небесно светоотеческо послание (Приложение 1).

Съпоставката на множеството църковни текстове, изображения и символи свързани със сакралната репрезентация на свети Йоан Рилски Чудотворец и нейните проучвания разкрива в детайл някои културни явления в конкретния църковно-исторически и актуален поклоннически контекст на възприемане на изкуството, които заслужават по-нататъшно изследване. От перспективата на отговорността за съхранение, представяне и дигитализация на материалното и живото културно наследство предстои да бъде направено още много за да се подсигури една оптимална основа за подобряване на съществуващите практики с цел те да се интегрират устойчиво в приоритетните области на социалния живот.

Бележка. Приложенията към този текст може да видите в края на сборника.

11 За целите на това проучване не се привеждат точните текстове и техните преводи, тъй като резултатите от палеографските изследвания варират при различните паметници, но тук се търси проследяването на възможностите за непосредствено възприемане и разговорна интерпретация.

Литература / References

- Arizanova, Silviya, (2014).** Apparel in the World of Bulgarians in 12th-14th Centuries (in Bulgarian), In: Kostova, Rosina (ed.), *Medieval People and their World*, Publisher: Faber, Veliko Tarnovo, Bulgaria, ISBN ISBN: 978-619-00-0108-9, 2014, Pages: 633-644 // [Аризанова, Силвия, Облеклото в света на българите през XII-XIV век. – В: Костова, Росина (състав.), Средновековният човек и неговият свят, Велико Търново, Фабер, ISBN 978-619-00-0108-9, 2014, Страници: 633-644];
- Bakalova, Elka, (2016).** The Cult to Relics and Miraculous Icons: Traditions and Contemporaneity (in Bulgarian), Publisher: IEFSEM-BAS, Sofia, Bulgaria, ISBN 978-954-322-836-2, 2016 // [Бакалова, Елка, Култът към реликвите и чудотворните икони. Традиции и съвременност, София, ИЕФЕМ-БАН, ISBN 978-954-322-836-2, 2016];
- Bakalova, Elka, (1986).** To the Interpretation of Earliest Hagiographical Cycle about Saint John of Rilla in Visual Art, In: *Cyrillo-Methodian Studies*, Volume 3, 1968, ISSN 0205-2253, Pages: 146-153 // [Към интерпретацията на най-ранния житиен цикъл за Иван Рилски в изобразителното изкуство, В: Кирило-Методиевски студии, Том III, 1986, ISSN 0205-2253, Страници: 146-153];
- Bonov, Yonko, (2007).** The Artsit Michael Maletsky (in Bulgarian), Publisher: Ekoprogress, Sofia, Bulgaria, ISBN 978-954-9447-28-6, 2007 // [Бонов, Йонко, Художникът Михаил Малецки, София, Екопрогрес, ISBN 978-954-9447-28-6, 2007];
- Enev, Michail, (1997).** Rilla Monastery (in Bulgarian), Publisher: Balkan, Sofia, Bulgaria, ISBN: 9549517039, 1997 // [Енев, Михаил, Рилският манастир, София, Балкан, ISBN: 9549517039, 1997];
- Enev, Michail, (1994).** Athos – Zographou Monastery (in Bulgarian), Publisher: Kybela, Sofia, Bulgaria, ISBN 954-8408-01-5, 1994 // [Атон – манастирът Зограф, София, Кибела, ISBN 954-8408-01-5, 1994];
- Enev, Michail, (2005).** The mural images of St. John of Rila in the monasteries and chapels of Holy Mount – Athos (in Bulgarian), In: *Seminarist Newspaper*, № 2, April 2005, № 3, May 2005 // [За Стенописните изображения на свети Йоан Рилски в манастирите и параклисите на Света Гора – Атон, Вестник Семинарист, № 2, април 2005, № 3, май 2005];
- Genova, Elena, (2001).** Church at the Tomb of Saint John of Rilla. Murals, and Painters (in Bulgarian), In: *Slavonic Saints in the History of Christian Church*, Annual of Sofia University: Centre of Slavic-Byzantine Studies, Volume 91(10), 2001, ISSN 1311-784X, Pages: 133-146, 319-329 // [Църквата при гроба на

свети Йоан Рилски. Стенописи и Зографи, В: Славянските светци в историята на християнската църква. Годишник на Софийския университет: Център за славяно-византийски проучвания, Том 91 (10), 2001, ISSN 1311-784X, Страници: 133-146, 319-329];

Genova, Elena, (2002a). Models and Ways of Modernisation of Church Painting in Bulgarian Lands from Second Half of 18th and from 19th Centuries (in Bulgarian), In: Historical Future, ISSN 1311-0144, No 2, 2002, Pages: 45-74 // [Генова, Елена, Модели и пътища за модернизиране на църковната живопис в българските земи от втората половина на XVIII и XIX век, В: Историческо бъдеще, ISSN 1311-0144, №2, 2002, Страници: 45-74];

Genova, Elena, (2002b). Parallels between Monuments of Monumental Mural Painting in Rilla Monastery and Zographou Monastery on Athos from the Second Half of 18th Century (in Bulgarian), In: Tepavicharova, Paulina (ed.), Agiorite Cloister Zographou, Volume II, Sofia, University Press, 1996, Pages: 309-325 // [Паралели между паметници на монументалната живопис в Рилския манастир и манастира Зограф на Атон от втората половина на XVIII век, В: Тепавичарова, Паулина (съст.), Светогорска обител Зограф, Том II, София, Университетско издателство, 1996, Страници: 309-325];

Gergova, Ivanka, (2002). Grave of Saint John of Rilla (in Bulgarian), In: Πιτῶν: Studies in Honour of Professor Ivan Marazov, Publisher: Anubis, Sofia, Bulgaria, ISBN 9544264310, 2002, Pages: 599-607 // [Иванка Гергова, Гробът на свети Йоан Рилски, В: Гичева, Росица, Костадин Рабаджиев (състав.), Πιτῶν: Изследвания в чест на проф. Иван Маразов, София, Анубис, ISBN: 9544264310, 2002, Страници: 599-607];

Goshev, Ivan, (1957-1958). Old-Bulgarian Services for Entering Monasticism: Text, Translation, and Comment (in Bulgarian), In: Annual of Theological Academy, Volume 7(33), 1957/1958, ISSN 0323-9578, Pages: 407-447 // [Гошев, Иван, Старобългарски чинопоследования за встъпване в монашество: Текст, превод и коментар, В: Годишник на духовната академия, Том 7(33), 1957/1958, ISSN 0323-9578, Страници: 407-447];

Goshev, Ivan, (1932). The Apparel of Old-Bulgarian Monks according to Byzantine-Bulgarian Sources from 9th-11th Centuries (in Bulgarian), In: Proceedings of National Ethnographic(al) Museum, Volume X-XI, 1932, ISSN С610-8377, Pages: 37-72 // [Облеклото на старобългарските монаси според византино-български извори от IX-XI вв., В: Известия на народния етнограф(иче)ски(я)музей, Том X-XI, 1932, ISSN С610-8377, Страници: 39-72];

Hristova, Boryana, (eds.), (1993). Balgarskiyat XV vek (in Bulgarian). Sofia, Bulgaria, NBKM, ISBN: 954-523-004-5, 1993, pp. 85-92 // [Христова, Боряна (отг. ред.), Българският XV век, София, НБКМ, ISBN: 954-523-004-5, 1993, Страници: 85-92];

- Koev, Evgeny; Piperkov, Paskal, (2017).** On the Route of Transfer of the Relics of St. John of Rila from Sredetz to Tarnovgrad in 1195. Chronology of the Pilgrimage March "St. John of Rila" 2016 (in Bulgarian), Science series Cultural and Historical Heritage: Preservation, Presentation, Digitalization (P. Petkov & G. Bogdanova, Eds.), volume 3, issue 1, pp. 70-100, ISSN: 2367-8038, http://www.math.bas.bg/vt/kin/files/papers/3_1/06-KIN-3-1-2017.pdf
- Manova, Ekaterina, (1962).** Kinds of Medieval Apparels according to Murals from 13th-14th Centuries (in Bulgarian), In: Proceedings of National Ethnographic(al) Museum, Volume V, 1962, ISSN C610-8377, Pages: 5-73 // [Манова, Екатерина, Видове средновековни облекла според стенописите от XIII – XIV вв. в Югозападна България, В: Известия на Етнографския институт и музей, Том V, 1962, ISSN C610-8377, Страници: 5-73];
- Manova, Ekaterina, (1961).** Garments and Materials in the Painting of Zemen Church (in Bulgarian), In: Archaeology, No2, 1961, ISSN 0324-1203, Pages: 1-7 // [Облекла и тъкани в живописа на Земенската църква, В: Археология, №2, 1961, ISSN 0324-1203, Страници: 1-7];
- Matakieva-Lilkova, Theophana, (1981).** Bulgarian National Saint in Medieval Visual Art 13th-15th centuries (in Bulgarian), In: Giyzelev, Vassil, (ed.), History, Art, and Culture of Medieval Bulgaria, Publisher: Narodna Prosveta, Sofia, Bulgaria, 1981; Pages: 196-210 // [Матакиева-Лилкова, Теофана, Българският национален светец в средновековното изобразително изкуство XIII-XV вв., В: Гюзелев, Васил (състав.), История, изкуство и култура на средновековна България, София, Народна просвета, 1981, Страници: 196-210];
- Matakieva-Lilkova, Theophana, (1980).** Ivan Rilsky and Tarnovo Cultural Traditions (in Bulgarian), In: Vekove, No 1, 1980, ISSN 0324-0967, Pages 5-15 // [Иван Рилски и търновските културни традиции, В: Векове, № 1, 1980, ISSN 0324-0967, Страници: 5-15];
- Matakieva-Lilkova, Theophana, (1978).** Image of Saint John of Rilla in Bulgarian Visual Art (in Bulgarian), In: Proceedings of Church-Historical Institute and Archive and Church-Historical and Archaeological Museum, Volume 1, 1978, Pages: 87-116 (Образът на свети Иван Рилски в българското изобразително изкуство, В: Известия на църковноисторическия институт и архив и на Църковноисторическия и археологически музей, Том 1, 1978, Страници: 87-116);
- Mavrodinova, Lilyana, (1980).** Zemen Church: History, Architecture, Painting (in Bulgarian), Publisher: Balgarski hudozhnik, Sofia, Bulgaria, ISBN 75-Б (092) III 21 9538274512/7240-24-80, 1980 // [Мавродинова, Лиляна, Земенската църква. История, архитектура, живопис, София, Български художник, ISBN 75-Б(092)III21 9538274512/7240-24-80, 1980];

Penkova, Bisserka, (2008). The Image of Saint John of Rilla in Boyana Church, In: Old Bulgarian Literature, Volume 39-40, No 1, 2008, ISSN 2535-0919, 0204-868X, Pages: 163-183. (Пенкова, Бисерка, Образът на свети Йоан Рилски в Боянската църква, В: Старобългарска литература, Том 39-40, № 1, 2008, ISSN 2535-0919, 0204-868X, Страници: 163-183);

Piperkov, Paskal, (2016). Studies of Places, Related to St. John of Rila. Chronology of the Pilgrimage March "St. John of Rila" 2015 (in Bulgarian), Science series Cultural and Historical Heritage: Preservation, Presentation, Digitalization (P. Petkov & G. Bogdanova, Eds.), volume 2, issue 1, pp. 117-126, ISSN: 2367-8038, http://www.math.bas.bg/vt/kin/files/papers/2_1/13-KIN-2-1-2016.pdf

Pulos, Panteleymonos, Archimandrite, (1992). Saint John of Rilla: Eternal Celestial Patron of Bulgarian People, Publisher: University Press, Sofia, Bulgaria, 1992 // [Пулос, Пантелеймон, Архимандрит, Свети Иван Рилски: вечен небесен покровител на българския народ, София, Университетско издателство, 1992];

Zhdakov, Zarko, (1995). On the Issue of the Influence of Italian Renaissance on Eastern Christian Orthodox Art on the Balkans in 15th Century, In: Renaissance and Bulgaria, Publisher: Geya Libris, Sofia, Bulgaria ISBN 954-8232-60-X, 1995, Pages: 295-307 // [Ждраков, Зарко, Към въпроса за влиянието на Италианския ренесанс в православното изкуство на Балканите през XV век, В: Ренесансът и България, София, Гей Либрис, ISBN 954-8232-60-X, 1995, Страници: 295-307];

Zhdakov, Zarko, (1993). Translation of Relics of Saint John of Rilla in the Light of Historical Events, In: Christova, Boryana (ed.), Bulgarian 15th Century, Sofia, Bulgarian National Library, ISBN: 954-523-004-5, 1993, Pages: 85-92 // [Пренасянето на мощите на свети Йоан Рилски през 1496 година в светлината на историческите събития, В: Христова, Боряна (отг. ред.), Българският XV век, София, НБКМ, ISBN: 954-523-004-5, 1993, Страници: 85-92);

Zhivov, Viktor, (2002). Sanctity: Short dictionary of Hagiographic Terms, Publisher: Slavica, Sofia, Bulgaria, ISBN 954-8520-15-X, 2002 (Живов, Виктор, Светостта: кратък речник на агиографските термини, София, Славика, ISBN 954-8520-15-X, 2002);

КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО: ОПАЗВАНЕ, ПРЕДСТАВЯНЕ, ДИГИТАЛИЗАЦИЯ

CULTURAL AND HISTORICAL HERITAGE: PRESERVATION, PRESENTATION, DIGITALIZATION

Научна поредица: брой 1(6), година V (2019)
Science series: volume 1(6), year V (2019)

ISSN: 2367-8038

Редактори
Петко Ст. Петков
Галина Богданова

Editors
Petko St. Petkov
Galina Bogdanova

Институт по математика и
информатика
БАН, България

Institute of Mathematics and
Informatics
BAS, Bulgaria

Материалите в сборника са обект на авторско право. Разрешава се безвъзмездното ползване на техни електронни/ хартиени копия само за лична употреба или с цел обучение, при писмено указание за липса на търговски намерения и пълно цитиране на текста от тази страница.

За копиране под друга форма, препубликуване или публикуване на сървъри се изисква писмено разрешение и/или заплащане.

This work is subject to copyright. Open and free use of digital/ hard copies of publications is granted only for personal or educational use, while there are written statement for not-commercial intention and full citation of the text of the current page. For any other reproducing types, re-publishing, photocopying, recording, or any other storage retrieval system/server is required written permission and/or fee.

© Авторски колектив, 2019

© Authors` Group, 2019

Технически редактори:
Николай Ноев, гл. ас. д-р
Калина Сотирова-Вълкова, ас. д-р

Technical editors:
Nikolay Noev, Assist. Prof. PhD
Kalina Sotirova-Valkova, Assist. Prof. PhD